РОДОВИТЕ СРЕЩИ В СМОЛЯНСКО
(от „възродителния процес“ до наши дни)

Вихра Барова

Статията разглежда родовата среща, такава, каквато е формирана главно през 80-те години на XX век като част от социалистическата политика, която прави опит за пълна секуларизация на традиционната празнична система. Чрез трансформация на традицията се влагат нови значения и се преследват нови цели, като например „доказването“ и утвърждаването на единния родов корен в местата със смесено етническо население (българи и турци) или с конфесионални различия между групите (мюсюлмани и християни). Поради смесения етнически и конфесионален състав на своето население Смолянски окръг се оказва сред основните полета на действие. Във връзка с посочените цели трябва да се отбележи предварително едно разграничаване между два основни типа родови срещи — тези, които имат политически аспект — интегриране на мюсюлманското население и онези, при които такъв аспект липсва и каквито се наблюдават и другаде в страната. Обект на тази статия е само първият тип, а универсалният случай ще бъде разгледан в следващи изследвания. Чрез дискурсен анализ на списание „Родопи“ (издание на ОФ) от 80-те години и чрез преглед на архивите на ОФ по „възродителния процес“ в региона ще се направи опит за реконструкция на „изобретяването“ на традицията в този период. Анализът на собствения теренен материал, събран в Смолян, и разглеждането на един отделен случай от Райково ще представят по-нататъшната съдба на родовите срещи. Те не се превръщат в отживелица от близкото минало, а напротив, добиват все по-голяма социална значимост в региона, като създават или препотвърждават родовата идентичност.

Теренният материал, стоящ в основата на това изследване, е събран в периода 2005–2007 в гр. Смолян, и по-точно в неговите квартали Устово, Райково и Станевска махала — бивши самостоятелни селища, за които е характерно съжителство на етнически и най-вече конфесионално смесено население от българи и турци, християни и мюсюлмани[1]. Проучването започна с издирване на големи родове от региона с цел изследване на семейно-родствените връзки в тях. Индикатор за сплотеността и активността на тези връзки често се оказваше провеждането на родова среща и така тя се превърна в самостоятелен обект на изследване, който имаше своите регионални специфики. Включеното наблюдение, под формата на участие в родовите срещи, събирането на генеалогии и интервюта с пред-

1 По данни на Териториалното статистическо бюро — Смолян към 01. 03. 2001 г. на територията на Смолянска област българската етническа група обхваща 87,7% от населението, турската етническа група обхваща 4,4%, а около 8% не се самоопределят към никоя етническа група. За етнодемографския признак вероизповедание — 29,7% от населението на областта са посочили християнско източноправославно вероизповедание, а 42% са посочили мюсюлманско вероизповедание.

ставители на няколко големи рода от Устово и Райково бяха сред основните методи на изследване. Целта на интервютата беше да се обхванат представители от всички поколения, които участват в срещите (най-често до три поколения), както и да се покажат гледните точки на представители на рода и от двете конфесионални групи — християнска и мюсюлманска. За целите на настоящата статия е взет под внимание само един голям райковски род, който е носител на двете основни религии в региона. Броят на информаторите от християнска страна надвишава броя им от мюсюлманска, което отговаря и на съотношението им в публикуваната от рода генеалогия. Повечето от интервютата са направени с ключови информатори, т.е. с хората, пряко ангажирани с родовата среща — организатори, домакини, преки наследници на родоначалниците.

Родът, семейството и „възродителният процес“

Кога в действителност започват да се организират родови срещи? Родови срещи е имало и през по-миналия век (вж. напр. Д. Маринов 1984: 561 за семейната *служба*/*светец*), има ги и сега и то без да са загубили своята социална значимост. За целта на изследването обаче е важно политическото начало на този феномен, което е довело до преразглеждане на традицията и ‘насочване’ на народната памет. От тази гледна точка отговорът „80-те години на XX век“ е задоволителен. Това е времето, когато „тоталитарната система се опира на някои институции, характерни за традиционните общества (системата на родство), разширява действието на някои от тях или ги възпроизвежда в по-нови форми“ (Беновска-Събкова 1993: 11). Периодът на „възродителния процес“ задава ново значение на „родовата среща“, особено в районите със смесено (етнически и конфесионално) население, какъвто е и Смолянски окръг.

Официалната линия на управляващите след 1944 г. във връзка с „националния въпрос“ би могла да се характеризира с една зигзагообразна и противоречива политика, колебаеща се между полюсите изселване или асимилация на мюсюлманското население, като цялото идеологическо развитие през 60-те и 70-те години насочва към крайния „изход“ (Стоянов 1998: 160). Кампанията, наречена „възродителен процес“, като крайна форма на окончателна асимилация на мюсюлманското население чрез смяната на имената им с български, има свое историческо начало и то „започва в края на декември (1984 г.) срещу Коледа — най-напред в Кърджалийски и Хасковски окръг, а после и в другите части на страната“ (Стоянов 1998: 163). Може да се каже, че в средата на 80-те години политиката по „възродителния процес“ достига своя мрачен апогей и след първоначалното грубо налагане чрез административен произвол, се превръща в добре шлифована форма на манипулация, която навлиза в най-интимните кътчета от човешкото битие, а политиката, налагаща се „отгоре — надолу“, възприема нов подход — „отдолу — нагоре“. През януари 1985 г. на пленум на ЦК на БКП и на последвали съвещания се набелязват конкретните мерки за по-нататъшното развитие на процеса. Официалната пропаганда отрича съществуването на турско малцинство и твърдо заявява, че Народна република България е еднонационална държава, като

това становище се поддържа до края на 1989 г. (Стоянов 1998: 175). Отдел „Идеологическа политика“ подготвя специална програма „За решително издигане равнището на идеологическата работа сред българите с възстановени имена“. Разгръща се широка „разяснителна кампания“ по места. Засилват се мерките за задълбочаване на патриотичното чувство сред „българите-мюсюлмани“, организират се местни състезания и конкурси за разкриване на българския им произход (Стоянов 1998: 197). На активистите от низовите организации на ОФ и окръжните комитети на БКП се препоръчва изрично създаването на неформални отношения с „българите с възстановени имена“ и проникване в свободното им време и семейния кръг, овладяването на социалната микросреда, която включва семейството, махалата, населеното място. Семейството/семействата се превръщат в основен обект на работа, определян като „най-консервативното звено“, което ще действа задържащо на „възродителния процес“ (ЦДА, ф.1Б, оп.63, а.е.2, л.9). Семейството се превръща и в основен инструмент за постигане на желаните резултати. Тези резултати с езика на идеологията могат да бъдат наречени „етнически монолитна българска нация“. Работата по „превъзпитанието“ на българските мюсюлмани на практика завършва на 29 май 1989, когато чрез публично заявление Тодор Живков призовава Турция да отвори границите си за „всеки български мюсюлманин“, който желае да се изсели (Стоянов 1998: 204). Това е поредният обрат в националната политика, който поставя началото на друг трагичен акт — „голямата екскурзия“ от 1989 г., за която обаче тук няма да стане дума.

Когато се говори за семейството и рода в *Смолян и Смолянски окръг*, социалистическата политика не може да бъде подминавана, а напротив, трябва да бъде специален обект на анализ, тъй като тя влияе на сегашните норми и социална практика. По време на т.нар. „възродителен процес“ (тук визирам не само кампанията, а цялото възродително движение[2], започнало още през 60-те и 70-те години на 20 век), Смолянски окръг е в центъра на вниманието на социалистическата политика по националния въпрос и на него се възлагат основните надежди за успешно провеждане на „процеса“, което да бъде пример за останалите „не-еднонационални“ региони в страната. Защо все пак „идейно-възпитателната работа по „възродителния процес“ е насочена именно към семейството, респективно — рода? Вероятно причината е в огромното влияние на семейно-родствените връзки и техния авторитарен характер при българите мюсюлмани. За тяхната широка родствена мрежа от връзки пише Е. Минчева (Минчева 2003: 95), а М. Груев описва родовете-лидери в традиционната структура на властта и тяхното влияние в общността, където те заемат ключови позиции до 9. 09. 1944 г. (Груев 2003: 213). Тези факти не са убягнали и на социалистическите идеолози, които търсят масов, повсеместен ефект от „възродителния процес“. Те не могат да унищожат напълно традиционната структура, но се стремят да я трансформират, постепенно заменяйки старите родове-лидери с нови такива. Ще си позволя да цитирам:

2 **Възродителен процес** и **възродително движение** се отграничават от социалистическите теоретици като „процес“ сред тюркоезичното и като „движение“ сред „славяноезичното българомохамеданско население“.

„Поради устойчивия характер на традицията обаче, все пак думата на родовете-лидери запазва тежестта си и пред съответната партийна организация, съставена впрочем също от техните членове. Така всъщност традиционната структура на властта в българомюсюлманските селища постепенно се трансформира и адаптира към новите обществено-политически реалности“ (Груев 2003: 214).

Какви са действията, които организацията на Отечествения фронт предприема в началото на 80-те години? Като цяло работата на ОФ е свързана с дълга поредица от чествания на идеологически натоварени годишнини, но отбелязването на 1300-годишнината от създаването на българската държава дава повод за подновяване на усилията по „патриотичното възпитание“ на родопското население. Започва провеждането на т.нар. юбилейни *събори*, които се посвещават на фолклора, на родолюбието, бдителността и охраната на границата и др. Провеждат се също така *родови срещи*, празници на селища, на улици и площади, носещи имената на исторически личности и събития (ЦДА, ф.28, оп.24, а.е.173, л.45). В честването на 1300-годишнината съществуват 13 акцента, като сред тях с особена важност е *Денят на семейството и рода на България*, честван за първи път на 9.08.1981 г. Предоставят се специални субсидии за родопроучвателна и краеведческа дейност, които имат „изключително важно значение за укрепването на българското самосъзнание“ чрез събиране и популяризиране на доказателства за българския корен на даден район, село или род. Тези доказателства трябва да подкрепят „историческата истина за българите-мохамедани“ в региона. В архивните материали на БКП изрично се посочва значението на *изучаването на историята на родовете* и „особено на тези, от които в миналото една част е била ислямизирана, а друга — останала в лоното на християнската вяра“. В това отношение е препоръчано „да се изучава и прилага опитът на Смолянски окръг“ (ЦДА, ф.1Б, оп.63, а.е.2, л.11).

През 1985 г., съдейки по докладите на Смолянската окръжна организация на ОФ, вече е постигнато много в това отношение или най-малкото е постигнато повече, отколкото в други окръзи. Изтъква се, че там „възродителният процес“ започва още през 60-те години на XX в., а от 1970 г. по него се работи системно. В действителност още през 1959 г. в решенията на Бюрото на ОК на БКП — Смолян са заложени някои от предпоставките за провеждане на „възродителния процес“, като например задължението на отделите „Пропаганда и агитация“ и „Просвета и култура“ към ОНС *да издирят* всички исторически и забележителни места в окръга, свързани с „героичното и историческо минало на народа ни, с борбата на родопското население срещу турските нашественици“ и да подготвят проект за тяхното утвърждаване като места за провеждане на събори, тържества и др. за местното население (ЦДА, ф.28, оп.24, а.е.451, л.3). А един от петте основни акцента[3] на процеса, който засяга пряко темата на изследването, е свързан именно с внедряване на социалистическата праз-

3 Тези акценти са: приемането от българите мюсюлмани на български имена, начин на обличане, празнична система, премахване на сюнета и усвояване на българския език като единствен говорим език.

нично-обредна система. Това е акцент, който през 80-те години е насочен основно към идеологическото възпитание на семейството. Посочва се, че работата в семейството трябва да бъде наситена с „богати и емоционални, силно въздействащи мероприятия, опиращи до всяко поколение, до всяка възрастова група по местоживеене“ (ЦДА, ф.28, оп.24, а.е.460, л.6). Тези мероприятия сякаш наистина достигат до всички поколения и всички съсловия. Програмата, представена през 1985 г., засяга дори ловно-рибарските и пчеларски дружества, както и дружествата на автомобилистите. Удостояването с табелката „Образцов дом“ също се свързва със заслуги по „възродителния процес“. Редица инициативи се насочват към майките (напр. под надслов „Какви е деца раждала, раждала, ражда и сега българска майка юнашка!“), към възрастните членове на семейството (дните на дълголетието), към дома (напр. „Да имаш дом за радост“), към селището и рода — чрез селищните и родови събори, чиято връхна точка е Рожен и проведените там събори с патриотични надслови като „Обичам те мой род и мой роден край“, „Гордост е за мене българин да се наричам“, „Език свещен на моите деди“ и др.

Тук нямам за цел да анализирам подробно всяка една от тези инициативи, но ще се спра по-подробно на значението, което се придава на родовите срещи, които са основен обект на изследване в тази статия. Роженските събори, където се провеждат десетки родови срещи едновременно, действително са предназначени да бъдат пример за оптималните резултати от „възродителното движение“. Родовите срещи и събори се изтъкват като „особено силна и наложителна масова форма за въздействие, много типична за ОФ“. Това изложение само по себе си говори много за *не-спонтанния* характер на тези срещи, макар че наблюденията, направени двадесет години по-късно, показват друго състояние на нещата. Това обаче не противоречи на заявените от социалистическата идеология методи за използване и опиране на традицията, която се префасонира според нуждите на държавната политика. Родови срещи е имало и десетилетия преди 1970 г., имало е и побратимявания между християни и мюсюлмани (вж. напр. Шишков 1885, 1936). Като една от формите за пропагандиране на тази историческа истина се посочва „откриването и популяризирането на устни предания и спомени за разделени родове от епохата на османското иго“ (ЦДА, ф.28, оп.24, а.е.455, л.60). Социалистическата пропаганда успява да използва историческия материал и да постави акцентите другаде. Събирането на родовата и селищната история чрез движението „Народната памет разказва“ има точно това за цел — изместване на акцента върху срещите и побратимяванията между българи християни и мюсюлмани, а не върху родовата памет изобщо (вж. напр. Минчева 2003: 88-97). Родовите срещи се разглеждат от ОФ главно като срещи на хора, които „под силата на ятагана са били разделени и сега се събират под родословното дърво, за да вдигнат наздравица в името на тяхната братска връзка, на тържеството на историческата истина“ (ЦДА, ф.28, оп.24, а.е.460, л.7). В други служебни материали от същата 1985 г. се изисква да се обърне специално внимание на задълбочаване на общуването между „гражданите, които отпреди имаха български имена, и тези, които ги възстановиха“ (ЦДА, ф.28, оп.24, а.е.455, л.56). Ето по какъв начин полити-

ческият акцент се измества и родствените отношения, спомените и традициите на родопското население, които са културна реалност, постепенно биват поставени под общ знаменател, което позволява по-нататъшното им манипулиране и доизграждане.

Голяма част от инициативите на ОФ — родови, землячески срещи и др. — са отразени в списание „Родопи“, едно от основните издания на ОФ, което заедно с вестник „Родопски устрем“ редовно получава директиви от масовата организация за съдържанието на публикациите си. Дискурсният анализ на списание „Родопи“ от 80-те години на XX век разкрива идеологията за рода и семейството, които за пореден път са изведени на предни позиции за осъществяването на социалистическите цели. Закономерно и случаите на побратимяване между турци (сунити) и българи (християни и мюсюлмани) в Девинско (1987 г.), представени в статията на Е. Минчева, са случаи на побратимяващи се *семейства*, а не на отделни индивиди (Минчева 2003: 89-90). Българските род и семейство са „непревземаемата крепост“ срещу асимилацията през „трагичните векове на робството“. Обръщането към миналото, историята, корените не е случайно, особено в този регион, където демографската картина е недвусмислена относно турското и мюсюлманско „присъствие“. Инициативите на Отечествения фронт за „родоизследователство“ са пряко и косвено свързани с откриването или утвърждаването на „българския корен“: „С голям патриотичен заряд са родовите срещи, на които се очертава единният български корен, разделен през годините на робството от османските поробители“ (Куклев 1986: 43).

Проследявайки течението на водещото за региона списание „Родопи“, могат да се очертаят основните тенденции в социалистическите опити за изграждане на нова *единна* празнична система. Като програмна статия в това отношение служи редакционният текст „Традиция и съвременност“, излязъл в началото на 1983, който поставя въпроса за празнично-обредната система като важен маркер на националната идентичност. Единността, а не многообразието на тази система, е посочена като основна цел за изпълнение от активистите на Отечествения фронт и други обществени организации.

„Утвърждаването на единна социалистическа празнична система в Родопския край има изключително голямо значение за по-нататъшното успешно протичане на мощния възродителен процес, обхванал планината, премахващ стари предубеждения и задръжки, тласкащ цялостния живот на Родопите в единен ритъм с динамичния живот на нашата социалистическа родина. Родопското население има единна историческа съдба, единно социалистическо настояще, все по-уеднаквяващ се бит и ценностна ориентация (...) И това са все предпоставки да се преодоляват някои от разликите в празнично-обрядната му система, които са породени не толкова от етническата, отколкото от религиозната принадлежност в миналото на различните му части“ (б.а. 1983: 30).

По този начин различната идентичност бива сведена до конфесионални различия, които идеологически нямат тежест в секуларното и атеистично социалистическо общество. В повечето статии, посветени на празничната система, съборите и родовите срещи, темата за различията или

не се засяга, или само се загатва: „Празникът е бил повече за свиждане, отколкото за веселие. Всички са бързали с голяма затъга да се срещнат с близките си. Този събор (б. а. — Илинденският събор край Гела) говори за духовното единение на планинците — без оглед на вяра“ (Калайджиев 1984: 9).

Информация за организацията на тези събори, които дават възможност на родствениците да се съберат на едно място, но не всеки род поотделно, а всички родове едновременно, може да се почерпи от спомените на родопчани, също помествани в списанието. Този ретроспективен дискурс дава възможност да се отдели идеологически традиционното схващане за празника от съвременния социалистически модел, който търси връзка с традицията, но го прави избирателно, т.е. конструира „измислени традиции“ (по Хобсбаум и Ренджър). Ето едно примерно обяснение: „съборите, възникнали в древността, са празници, свързани със селския труд. (...) Намесата на църквата в тези ритуали идва доста късно. Но тя не успява да промени нещо съществено в тях“ (Стойчев 1983: 43). Както и: „Труженикът-родопчанин винаги е чувствувал (и сега чувствува) нужда от свиждане със своите близки, приятели и познати. И затова можем да кажем, че селските събори са рожба на трудовите хора. Разпръснати по гурбет, в отдалечени махали и колиби, те са чакали съборите с нетърпение. (...) На тях се е поддържала връзката между селата и родовете и затова съборите са необходими и днес, и в бъдеще...“ (Калайджиев 1984: 9).

Връзката с труда и роднинските връзки се извеждат на преден план за сметка на символичната страна на съборите, които обединяват цялата (религиозна) общност чрез честването на патрона на местността (вж. напр. Калайджиев 1984: 9-10). В този смисъл съсредоточаването на вниманието върху отделния род и неговите връзки за сметка на конфесионалните връзки с по-голямата селищна общност се явява напълно логично действие, съобразено с целите за постигане на *единна* национална идентичност, без оглед на историческите и религиозни различия, характерни за региона. Родовите празници се натоварват с още една съвременна задача за изпълнение, свързана с масовата миграция към градовете и загиващите, обезлюдени села. Тук е видима реабилитацията, т.н. „узаконяване“ на тези традиционни празници, които получават правото си да съществуват отново чрез преосмисляне на традицията в духа на социалистическите идеали. От всички публикации по темата в разглеждания период става ясно, че наличните селищни традиции ще бъдат прикрепени към социалистическата обредност, която в последна сметка има за цел да се превърне в нова традиция, измествайки почти напълно старите обичаи. Ако такива традиции липсват, то те ще бъдат „изобретени“ със същата цел (Hobsbaum & Ranger 1983).

В Средните Родопи необходимата традиция е налице и директивата „отгоре“ се среща с инициативата „отдолу“, като вероятно това е една от причините за устойчивостта на родовите празници след 1989 г. В защита на горното твърдение могат да бъдат приведени следните факти, отнасящи се както до периода преди 80-те години на XX в., така и до постсоциалистическата действителност. Една от първите родови срещи в

Смолянски окръг е организирана през 1963 г. от големия и уважаван род Хаджихристеви от Устово. Организаторите на срещата, с част от които успях да разговарям, твърдят, че тяхната среща няма нищо общо с инициативите на ОФ и това е видно дори хронологически. Втората среща, която те организират, вече е през 90-те години. От друга страна, болшинството от наблюдаваните родове в Смолян организират първите си срещи след 1989 г., т.е. нямат личен опит в социалистическия начин на празнуване. Те, разбира се, имат спомен за него, а масовата пропаганда и подкрепата, която получава Смолянски окръг по този въпрос през 80-те години, вероятно им дава правото, самочувствието или необходимото знание да продължат тази традиция, превърнала се в социалистическа. Въпреки това, както е отбелязвано и в други статии по темата за трансформацията на традиционните обичаи по времето на социализма, унищожаването на тяхната същност чрез превръщането им в партийни поръчения претърпява неуспех (Минчева 2003: 88).

Ето какво може да се каже в заключение на дискурсния анализ на списание „Родопи“ от 80-те години. Отделянето на родовите срещи от селищната празнична система е свързано с опитите за модернизация (и по-точно секуларизация) на системата по време на социализма. Официалното възобновяване на селищните събори (като землячески срещи) и родовите срещи през 80-те години на XX век е свързано с нов тип политика, в търсене на „корените“ и повдигане на „патриотичния дух“, с цел задаване на нова, общовалидна национална идентичност. Провежданият по това време „възродителен процес“ на асимилация на българските мюсюлмани има пряка връзка с „новата“ тенденция.

Съюзът между българи мюсюлмани и християни — между нормата и практиката

Както се вижда от страниците на силно политизираното списание „Родопи“, родовите срещи, в които се събират отдавна разделени от „изверяването“ родове, са почти толкова често срещано явление, колкото и родовите срещи само между християни от Родопите. Още повече, че социалистическата политика по „възродителния процес“ ясно задава като поръчение организирането точно на този тип срещи — между мюсюлманите, т. н. българо-мохамедани и християните от региона. Опитите на БКП за асимилация на ислямското население през 80-те години на XX в. изобилстват от такива примери, често пъти изкуствено режисирани и неуспешни. На практика обаче съществуват и примери, които не са изцяло продукт на идейно-възпитателната работа на Отечествения фронт. А антропологичният анализ се интересува от самата социална практика, от реалното взаимодействие, връзки и взаимопомощ между участниците в мрежата, каквито могат да бъдат представителите на един род, независимо доколко фиктивен или не е техният „единен корен“. Като начало ще се спра на данни по въпроса в списание „Родопи“, опитвайки се да отделя социалната практика от идеологията, а след това чрез един конкретен случай от непосредственото настояще ще се опитам да покажа тези взаимоотношения от нов ъгъл.

Какво може да бъде безспорно доказателство за родовата връзка? Ползването на общи имоти се привежда многократно като такова:

„Но помохамеданчените Мустафа и Мустан не изоставили, нито забравили наследствените си имоти в Карлуково (Славейно). Те дълги години идвали и ги работели. После ги продали на братовчедите си карлуковци, но не се отказали от наследствените овощни дръвчета и до преди 100 години всяка година прибирали плодовете от тях“ (Карапетков 1988: 37).

В цитираната статия се привеждат спомени (от началото на XX век) на мнозина съселяни за делба на плодове от стари овощни дървета между мюсюлмани и християни, разселили се в различни селища след ислямизацията от XVI–XVII в. Статията завършва с риторичния въпрос: „*И това бране на плодове не говори ли за далечно роднинство?*“ Гостуването и преспиването в други села при роднини от другата вяра също се дават като примери, както кумуването помежду им и общото почитане на някои празници като Гергьовден, Петровден. Роднинството между двете групи се означава с родствения термин *амуже/амужалие* (от тур., *братовчеди*) и се утвърждава като такъв не само в посочената статия, но и в много други от поместените материали.

Изследователската работа на терен разкри един от гореспоменатите случаи на родово единство между двете основни религиозни общности в региона — християни и мюсюлмани. Той води началото си от 90-те години на XX в. Дали това е продължение на социалистическата традиция/идеология, или това е традиция много по-стара от социализма, която социалистическата идеология се е опитала да усвои за свои цели? Аз бих нарекла случващото се по-скоро опит за интеграция. Това е историята на род от Райково, където два големи родови клона, разделени в миналото от изповядването на различна вяра[4] (графично изобразено в книжката за рода със забоден меч), се събират заедно на родова среща през 1996 г. и възнамеряват да го направят отново, като приобщават все повече родственици и от двата клона (българи християни и българи мюсюлмани). Инициативният комитет също е представен и от двата клона. „Макар и изповядващи различни вери, нашият корен е един“, пише авторът на книжката за рода, озаглавена „Родословие“ (Коджабашев 2006: 12). Идеята за единния корен не може да не напомни за лозунгите, издигани по време на „възродителния процес“ (1984–1989 г.), но брошурата се издава през 2006 г. Разказът за рода започва от далечната 1669 г., когато в с. Езерово е живяла легендарната баба Стана. Според преданията, тя имала двама сина и една дъщеря. Единият ѝ син Нико избягал и се спасил от потурчване в с. Райково, а останалите деца приели исляма. Баба Стана е била на пределна възраст и е оставена от турците да доживее живота си като християнка, но е изселена от с. Езерово. Установила се под връх Кайнадина и във връзка с тези исторически факти махалата, която сега е квартал на Смолян, носи името ѝ — Станевска махала, където и днес живеят нейните потомци от другите две деца (Коджабашев 2006: 4). Понататък преданието разказва как синът Нико създава семейство в Райково, „като не забравя нито своята майка — баба Стана, нито потурчените

4 През 1669 г., както беше упоменато в брошурата, посветена на и издадена от рода.

си брат и сестра, и предава това уважение и на поколенията“ (Коджабашев 2006: 4). Семейната традиция всяко първо дете да се именува на дядото или бабата е приведена като доказателство за пряката връзка между сина на дядо Нико и родоначалника Нико, живял в Райково в края на XVIII и XIX век. Той е другата, не само легендарна, но и историческа фигура, която се приема за родоначалник на християнския клон от рода. Неговите заслуги към рода и селището са подробно описани, като най-голямото дело, извършено от него и съратника му Сево Сарандалията, е издействането на султански фермани от Цариград през 1835 г. за построяването на църкви в Горно и Долно Райково, Момчиловци, Славейно, Петково, Соколовци, Левочево и Устово. Организатор на тържеството по освещаването на църквата в Горно Райково[5] на 7 (20). 07. 1836 г., както и на освещаването на другите църкви, отново е бил Нико Коджабашев. Сред многото му заслуги се изтъква още нещо, което е съществено за по-нататъшната интерпертация на родовата идентичност. Авторът пише: „Впечатляващо е, че Нико е бил уважаван не само от християните, но и от българите, приели мохамеданската вяра, а също и от самите турци. (...) турската администрация се съобразява с него и са го приемали като лидер, (...) започнали да му викат Коджабашията, а Коджабаш на турски значи ‘голяма глава’ (в смисъл умен човек, голям началник, водач)“ (Коджабашев 2006: 6).

Дядо Нико е представен като медиатор между етническите (турци и българи) и верски групи (християни и мюсюлмани) в региона. Такава роля възприема и родът като цяло. Прави впечатление, че двете родови клонки се познават отдавна, но всъщност разказът за тяхната съвместна история започва със срещата между двама души през близката във времето 1995 г. Дотогава връзката между тях е съществувала само на книга и като памет, знание за съществуването на Другия, за взаимопомощ и уважение в миналото: „От тяхна страна, татко си ги знаеше, познаваха се. ‘Абе, Сали, ще дойдеш да ми косиш’, той ще дойде, две немаше, татко ще му ушие дрехи, пара не вземаше, просто сме се уважавали. И по тоя повод, моя баща ми е разправял историята, че те са от нашите“ (Катя Ж., 79 год., Райково).

От думите ѝ се вижда, че в миналото между двете конфесионални групи е съществувал обмен, изключващ сферата на парите, който е засвидетелствал техните неформални, близки отношения. Според една друга потомка на рода по бащина линия, взаимопомощ има и в настоящето, тъй като двете групи са имали имоти в съседство и са си помагали при събирането на реколтата, при връзването на сеното и т.н. Само че това не е било осъзнавано като помощ между роднини, а като помощ между земляци, подчертава тя.

Въпросната родова среща обаче дава възможност роднинската връзка да бъде осъзната отново. Двама души създават моста между двете разклонения на рода — това са Катя и Митко, съответно от християнска и мю-

5 В двора на църквата „Св. Неделя“ в Райково могат да се видят паметните плочи на двамата възрожденци.

сюлманска страна. Тяхното лично запознанство и инициатива довеждат до организирането на родова среща, на която да се опознаят и другите. На първата организирана среща (6. 07. 1996 г.) от страна на Митко идва само неговото семейство, а през 2006 г. идват 22 души, като желаещите да дойдат всъщност са били повече, но не са могли да дойдат по някакви причини, казва Катя. Това съотношение е правопропорционално на публикуваните генеалогии — 6 преки потомци на дядо Нико и един на сестра му от мюсюлманска страна. Дълбочината на генеалогиите също е различна — до 5–6 описани поколения от християнска страна и 4 поколения от мюсюлманска. Работата по генеалогиите обаче продължава.

Не може да не се отбележи едно малко несъответствие — известна асиметрия между двата клона, което е свързано с избрания за родоначалник на рода дядо Нико. На базата на наблюдения, които не са предмет на тази статия, може да се издигне хипотезата, че личността на родоначалника е избираема. Това е обществено значима личност, с много заслуги за рода и цялата общност. Тази личност може да бъде както мъж, така и жена, може да бъде по бащина, но и по майчина линия, ако приносът е достатъчно значим и видим. Като доказателство за това може да се посочи и възприетата в региона практика за запазване на фамилното име в някои родове, като зетьовете приемат името на съпругата (вж. напр. Дедьов 1989: 18; Бечев 1990: 18). Така или иначе родоначалникът се избира от потомците и за това няма строго установено правило както в този случай, така и в други изследвани от мен родове. В случая обаче баба Стана и дядо Нико не са равнопоставени родоначалници. Баба Стана на практика е родоначалник и на двата клона — християни и мюсюлмани, самият дядо Нико е неин потомък, както и сестра му, дала начало на мюсюлманската фамилия, но за родоначалник на рода се смята дядо Нико, а баба Стана е по-скоро митологизирана фигура. Това се доказва от датите на честване на родовите срещи (винаги около 7-ми юли), които са свързани с честване делото на Нико Коджабашев, т.е. построяването на църквата „Св. Неделя“ в Райково. Следователно, той е действителният родоначалник и родствениците от мюсюлманска страна наистина идват на срещите като „братовчеди“ (амужалие)[6].

Одомашнената родова среща

За изследване на райковската родова среща естествено беше необходимо да се представят гледните точки и на двете страни. Издирването на наследниците от мюсюлманска страна не беше трудно, но бе придружено с много уговорки относно „общия корен“. От една страна, всички бяха убедени в родството помежду им, от друга — си признаваха, че историята не е напълно доказана, че тя е по-скоро легенда, но „модерна легенда“, тъй като „*доказването на връзката между християнската и мюсюлманската религия е модерно напоследък*“ (Катя С., 55 год., Устово). Реших да разбера нещо повече за тази „модерна легенда“. От по-нататъшното проучване

6 Терминът е използван за родовата връзка между българи мюсюлмани и християни, както беше споменато по-горе в текста.

стана ясно, че Станевска махала, където живее едноименната фамилия, получава новото име, свързано с историята на баба Стана, през 1976 г. Махалата се намира на единия от баирите на река Черна, от другата ѝ страна е старият център на Смолян. За да се стигне на отсрещния бряг на реката, трябва да се мине през автогара „Смолян“ и да се продължи по пътя за Турян. След моста над реката започва голямото изкачване към високите къщи на махалата. Тук е съсредоточена най-голямата част от българите мюсюлмани в града, тук живее и по-голямата част от ромското население, което се различава от агуптите в квартал Влахово.

Попитах минувачите за „къщата на баба Стана“ и веднага бях упътена. „*Ще я познаете по плочата*“, ми казаха. Така стигнах до триетажна къща, с множество еркери, кацнала на стръмния склон, забила покрив в небето. Отдолу, на циментовия зид откъм улицата, беше изписано следното: *„Нека се знае 1669 г. с. Езерово е разрушено от турците.Оцеляла баба Стана идва и начало тук заселва християнска махала Станевска. 1976 г. Тук на това място в изкопа за строителство се откри изгорялата къща на баба Стана и късно средновековно християнско гробище с керамични съдове. Плочата поставил Митко Р. Станевски“* Това всъщност не беше специално поръчана плоча, а правоъгълна ниша в стената, с разчертани върху цимента редове, на които с черни печатни букви авторът собственоръчно бе изписал своето послание. Позвъних на звънеца на резбованата дървена врата на първия етаж, но никой не се появи. От вътрешния двор залая куче. За щастие, в този момент на портата се появиха млада жена и момченце — руси и синеоки, като всички останали обитатели на къщата. Това бяха дъщерята и внукът на Славчо Станевски — син на Митко Станевски и продължител на идеята за общия корен. Малкият бързо се втурна да извика дядо си, който живееше на третия етаж. Появи се синеок мъж на средна възраст, който още преди да разбере за какво точно съм дошла, ме покани да се качим горе. Както вече казах, Славчо Станевски беше поел почина на баща си по сродяването и сближаването на християни и мюсюлмани от общия корен на баба Стана и сега беше заменил баща си (починал преди 8 години) в инициативния комитет на род Коджабашеви. Неговата задача беше да издири и привлече още родственици от мюсюлманска страна, както и да доразработи и опише родословното дърво на Семетеви-Станевски[7], което изглеждаше доста скромно в издадената брошура на фона на другите разклонения на Коджабашеви. Това бях научила за него от инициаторите от християнска страна и се радвах да се срещна лично с този човек.

Качихме се горе, жената на Славчо — Надка, ни поднесе домашно приготвен малинов сок и бисквити и също седна при нас, както и момчето, което срещнах на вратата — внукът им Томас (около 9–10-годишен). На срещата ни символично присъстваше и покойният Митко Станевски, чийто портрет беше сложен на масата. Разговорът протече с двамата съпрузи едновременно, като се оказа, че Надка е тази, която участва по-активно в дейностите и срещите на комитета. Славчо, който е шофьор

7 Мехмед Семетев е баща на Митко Станевски.

на автобус, работил дълги години в бившия Съветски съюз, на практика нямаше време за организационни въпроси. Ето какво ми разказаха те. Митко Станевски започва да гради къща, прави изкопите за основите и намира останки от старо огнище и една малка паничка, в която е останало семе и три гроба (мъжки, женски и детски). Спомняйки си разказите на неговата майка, стига до рода на прабаба си, която била преместена от турците в Езерово. Оттам нататък започва да събира материали за баба Стана. Общата история той представя и символично чрез своето произведение — „Песен за баба Стана", изпълнена за първи път на родовата среща от 6. 07. 1996. Песента, за която на практика все още не е написана мелодия, се превръща в своеобразен химн на рода[8], нещо характерно за формата на повечето провеждани срещи в региона.

По време на тази среща разбрах, че родовата среща може да има и други измерения. Моментите, които различаваха представителите на двете конфесионални групи в отношението им към родовите срещи, бяха следните: на първо място, наследниците на М. С. говореха за родовите срещи и родовата памет с по-малко клишета, наследени от „възродителния процес", за разлика от своите родственици-християни; второ, те бяха напълно уверени в съществуването на взаимопомощ между двата конфесионални клона на рода и привеждаха конкретни примери за това; трето, за което не бях чувала преди това в разговорите си с другите представители на рода, оказа се, че съществуват един вид *неформални събирания между членове на двата клона*, които предшестват официалните родови срещи. Тези събирания се случваха в техния голям дом и имаха за цел едно предварително опознаване и сближаване, нещо като подготовка за официалната част. Тези срещи щяха да се използват и за привличането на други родственици от мюсюлманска страна (напр. от близките села Кошница, Могилица, Черешово), които до този момент бяха странили от официалните родови срещи. На практика, на проведените досега три родови срещи бяха присъствали само членове на семейство Станевски. Най-вероятно обаче неприсъствието на останалите не е било проява на нежелание, а по-скоро на притеснение. Затова и тези „одомашнени" родови срещи целяха преодоляването на това смущение — *„щото все още в нашия район хората са малко по-стегнати, по-срамежливи"*. А целта беше най-вече запознаването на младите поколения. Самият Славчо признава, че всъщност е присъствал само на една от „официалните" срещи и предочита гостуванията в дома си, които сам организира по различни поводи — сватби и раждания, юбилеи. Те, разбира се, са в по-тесен кръг — около 10-15 души от всяка страна, но се превръщат в силно емоционално преживяване и както казах, в подготовка за официалната част, когато събирането на родовете ще стане видимо за по-голямата общност. Редовното гостуване е задължителна част за поддържане на роднинските отношения в региона. Следователно, то може и да бъде индикатор за такива. Основната инициаторка от християнска страна потвърждава това: *„Да. Ето сега преди 3 дена, от тяхна страна е имало гости, той ни е канил много пъти, у него ни е канил на гости. Ето, тука аз танцувам с него"* (Катя Ж., 79 год.,

8 Прилагам текста в края на статията.

Райково) и с гордост ми показва снимки от „дома на баба Стана“.

В заключение може да се каже, че родовите срещи в Смолянско, макар и добили особено значение през 80-те години на миналия век като част от социалистическата политика в региона, имат своите дълбоки корени. Може би не напълно, но те преодоляват социалистическите шаблони, осакатили ритуала и продължават да съществуват и без поощрението „отгоре“. Те са със силен емоционален заряд и тяхното провеждане има значение както за отделния род, така и за селищната общност, която представя чрез тях норми и модели на поведение. Родовите срещи са необходимо условие за създаване на желаната родова идентичност (независимо от историческите факти), като основната им цел е интеграцията на общността.

Приложение:

ПЕСЕН ЗА БАБА СТАНА

Нашесо село Езерово, турците го нападнаха.
Турците го нападнаха, баба Стана се развика.
Баба Стана се развика, бягайте сестри и братя.
Бягайте сестри и братя, турците идат да турчат.
Турците идат да турчат, нашесо село Езерово.
Нашесо село Езерово, турците го запалиха.
Турците го запалиха, палиха и разрориха.
Палиха и разрориха, християните потурчиха.
Християните потурчиха, баба Стана изселиха.
Баба Стана изселиха насрощу нах Кайнадина.
Нах насрощу нах Кайнадина, махала там заселила.
Махала там заселила, до извор вода студена.
До извор вода студена, баба Стана погребена.
Баба Стана погребена, турците внуци турчиха.
Турците внуци турчиха, внука Станчо потурчиха.
Внука Станчо потурчиха, чаушин го направиха.
Чаушин го направиха, Пашмакли село голямо.
Нико Коджабаш избегал в Горно село Райково.
В Горно село Райково, Нико Коджабашията.
Нико Коджабашията в Цариград ходил за ферман.
В Цариград ходил за ферман, в Райково чорква направили.
В Райково чорква направили, чорквата Света Неделя.

Митко Станевски

Литература

Беновска-Събкова, М. 1993: Архаични модели и тоталитаризъм. — Български фолклор, N 4, 3-14.
Беновска-Събкова, М. 2001: Политически преход и всекидневна култура. София.
Благоева-Кръстева, Е. 2001: За имената и преименуванията на българите мюсюлмани (1912–2000). — Българска етнология, N 2, 126-148.
Creed, G. W. 1998: Domesticating revolution: from socialist reform to ambivalent transition in a Bulgarian village. University Park, Pa: Pennsylvania State Univ. Press.
Гребенарова, С., Е. Минчева, Г. Ризова. 1998: Девин и Якоруда — традиция и модерност. София.
Груев, М. 2003: Между петолъчката и полумесеца: българите мюсюлмани и политическият режим (1944–1959). София.
Hobsbawm, E. 1983: Introduction: Inventing Traditions. — In: The Invention of Tradition. Ed. E.Hobsbowm and T.Ranger. L.-N.Y.
Коджабашев, Н. 2006: Родословие. Коджабашевския род. Смолян.
Кубадински, П. 1986: За социалистическото семейство. София.
Маринов, Д. 1984: Семейният живот на народа в западна България. IV. Служба, светец, светъц. — В: Избрани произведения. Т. 2. София, 553-564.
Минчева, Е. 2003: Побратимяване 1987 г. в Девинско. Медийни и етнографски аспекти. — В: Социализмът — реалност и илюзии. София, 88-97.
Стоянов, В. 1998: Турското население в България между полюсите на етническата политика. София.
Трифонов, С. 1993: Мюсюлманите в политиката на българската държава (1944–1989). — В: Страници от българската история. Т. 2. София, 210-224.
Шишков, Ст. 1885: Устово. Ахъ-челебийски окръг. Пловдив.
Шишков, Ст. 1936: Из долината на река Арда. Пловдив.

Използвани авторски статии от списание „Родопи“

Бечев, Х. 1990: Вторият клон на Вулжевия род. — Родопи, № 3, 17-19.
Дедьов, З. 1989: Единният корен на Дедьови. — Родопи, № 5, 18-19.
Калайджиев, И. 1984: Съборът на Илинден. — Родопи, № 8, 9-10.
Карапетков, П. 1988: Родови връзки между Славейно и околните села. — Родопи, № 8, 36-37.
Кисьов, А. 1990: Родопски съюз „Родолюбие“. — Родопи, № 4, 28.
Куклев, К. 1986: Българският род — род вековечен. — Родопи, № 8, 42-43.
Начева, З. 2007: Реформаторският дух на дружба „Родина“. — Родопи, № 1-2, 41-47.
Пауновски, Л. 1985: Селищни празници. — Родопи, № 12, 20-21.
Стойчев, С. 1983: Съборите в миналото. — Родопи, № 9, 43-45.

Списък на цитираните информатори

Катя С. — 55 год., висше образование, уредник в музей, омъжена, източноправославна (от Коджабашевия род по баща — Райково, от Сулинаджиеви по мъж — Устово).
Златка К. — 60 год., висше образование, учител по математика, омъжена с

две деца (от Коджабашевия род).

Катя Ж. — 79 год., средно обр., икономист-счетоводител, пенсионер, омъжена с две деца и четири внучета (от Коджабашевия род).

Ваня Л. — 36 год., висше обр., учителка по информатика, омъжена с 2 деца (Смолян, Райково — от Коджабашевия род по баща от майчина линия).

Славчо С. — 57 год., средно обр., шофьор на автобус, женен с 2 сина (Смолян, Станевска махала — син на Митко Станевски — Коджабашев род).

Надка С. — 54 год., средно обр., омъжена с 2 деца (Смолян, Станевска махала — снаха на Митко Станевски — Коджабашев род).

Митко С. — баща на Славчо Станевски, починал (Смолян, Станевска махала — Коджабашев род).

Използвани архивни материали

1. ЦДА, ф. 1Б, оп. 63, а.е. 2.
2. ЦДА, ф. 28, оп.24, а.е.173.
3. ЦДА, ф. 28, оп.24, а.е.450.
4. ЦДА, ф. 28, оп.24, а.е.451.
5. ЦДА, ф. 28, оп.24, а.е.455.
6. ЦДА, ф. 28, оп.24, а.е.460.
7. АЕИМ №648–III Барова, В. Семейно-родствени мрежи. Смолян — Устово.
8. АЕИМ №664–III Барова, В. Изследване на родови групи. Смолян — Райково, Станевска махала.
9. АЕИМ №665–III Барова, В. Изследване на родови групи. Смолян, Райково, Устово.

FAMILY MEETINGS IN THE REGION OF SMOLYAN (FROM THE REVIVAL PROCESS TO DATE)

BY VIHRA BAROVA

Abstract

The article discusses the ritual of the family meeting as it had taken shape mostly in the 1980s (during the time of "the revival process"), as part of the socialist policy, which made an attempt at the complete secularization of the traditional system of holidays. By way of the transformation of tradition, new meanings have been invested and new objectives have been pursued, like, for instance, "to prove" and reaffirm the uniform family roots in places with ethnically mixed population (Bulgarians and Turks) or with confessional differences between the groups (Muslims and Christians). The first part of the article discusses the formal line of policy of the ruling party and the ways of ideological impact through various initiatives, presented in great detail in the periodical publication of the Fatherland Front – the *Rodopi [Rhodopes]* magazine. The second part is based on field research material from the town of Smolyan, describing the history of a family, which has kept on the idea about "the common root" in the wake of 1989, too. The paper makes an attempt to give an answer to the question why "the ideological educative work on the revival process" had been directed precisely to the family and kin and to what changes it has led in the present. The conclusion has been drawn that the family meetings in the region of Smolyan, though having acquired special importance in the 1980s, have had their deep roots. Probably not completely, but they do overcome the socialist models, which have crippled the ritual, and have persisted though without any encouragement "from the top". They have a powerful emotional charge and their holding is important both for the individual family and kin, and for the settlement community. Through them norms and models of behaviour are brought to the fore.